

Izvorni
naučni
rad

UDK 325 (497.15) (091) »1878/1981«

Ilija Hadžibegović

MODERNE MIGRACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI
I NACIONALNI ODNOSI*

(Skica za studiju)

Današnju etničku sliku Bosne i Hercegovine stvorile su migracije stanovništva u daljoj i bližoj prošlosti. Otuda su, za savremena migraciona kretanja na ovom prostoru, posebno značajne demografske promjene koje su se događale zadnjih stotinu godina — iseljavanje, gubici u velikim ratovima, kolonizacije i slično — jer su neposredno uticale na pojedine narode i njihov budući razvitak. U razdoblju od 100 godina svoje najnovije istorije, Bosna i Hercegovina je tri puta bila opustošena, uz ogromne ljudske i materijalne gubitke. Morala je kretati ispočetka 1878, 1918. i 1945. godine. U pokretu otpora okupaciji 1878. i u dva svjetska rata BiH je imala oko milion žrtava.

Migracije u novijoj istoriji naroda Bosne i Hercegovine predstavljaju fenomen interesantan za istraživanje, jer se ovo područje, po nekim svojim osobinama, razlikuje od drugih jugoslovenskih zemalja. Bosna i Hercegovina je vjerski i nacionalno izmiješana i nijedna zajednica nema apsolutnu većinu, niti živi izdvojena na jednom kompaktnom prostoru. U ekonomskom i socijalnom pogledu ona je

*) Ova skica za istraživanje migracija i nacionalnih odnosa nastala je kao istorijska podloga za projekt »Savremene migracije i nacionalni odnos u Bosni i Hercegovini od 1971—1981«, koji se realizuje u Institutu za nacionalne odnose u Sarajevu.

karakteristična, jer se u njoj najduže održao feudalni sistem u agraru, koji prestaje tek nakon raspada Habzburške Monarhije 1918. godine i stvaranja jugoslovenske države. Bosna i Hercegovina je područje koje od 1878. godine, pod uticajem promjene vlasti i modernizacije, daje unutrašnje i vanjske migrante, ali je i područje koje prima mnogo doseljenika modernih zanimanja i obrazovanja i seljake koloniste. Ono što joj je zajedničko sa ostalim jugoslovenskim zemljama jesu motivi migracije, koji su političke i ekonomsko-socijalne prirode.

Za Bosnu i Hercegovinu je karakteristično da migracijama nisu podjednako zahvaćene sve vjerske i nacionalne zajednice. Za vrijeme austrougarske vladavine (1878—1918) računa se da je Bosnu i Hercegovinu napustilo oko 140.000 Muslimana koji su odselili u Tursku i oko 30.000 do 40.000 Srba koji se, većinom, naseljavaju u Srbiji. Manji natalitet i iseljavanje muslimanskog stanovništva usloveli su njegov demografski nazadak. Prirast mu iznosi svega 36% od 1879. do 1910, dok kod pravoslavnih iznosi 66%, a broj katolika raznih nacija raste za 107%. Bilo bi interesantno istražiti kako su ovakva demografska kretanja uticala na nacionalni razvoj, posebno kod muslimanskog i hrvatskog (katoličkog) stanovništva, s obzirom na to da je unutar tih zajednica došlo do najvećeg osipanja, odnosno priliva stanovništva. U kojoj mjeri je faktor demografskog nazadovanja kod Muslimana uticao na izgrađivanje pozicije grupe na bazi vjerske pripadnosti, što je u daljem razvoju davalo osnova zahtjevima za što širem autonomijom i suprotstavljanju liberalnim demokratskim programima (prisutno u građanskoj muslimanskoj politici sve do 1945. godine)? S druge strane, naglašen demografski razvoj katoličke i pravoslavne zajednice nosio je u sebi »eksplozivni pokret za priznavanjem broja i što bržu liberalizaciju i demokratizaciju društva«. Gledano sa ovog stanovišta, demografski faktor dobija istaknuto mjesto u formulisanju modernih nacionalno-političkih programa, ali se on mora posmatrati u najtješnjoj povezanosti s načinom proizvodnje, posebno s vještački održanim feudalnim odnosima u agraru, što kod Muslimana daje osnovu za vođenje konzervativne politike, a kod srpskih i drugih kmetova smanjuje mobilnost i usprava razaranja partijarhalne tradicije.

Cijeni se da se od okupacije do prvog svjetskog rata u Bosnu i Hercegovinu uselilo oko 230.000 lica raznih profila stručnosti — činovnika, vojnika, poslovnih ljudi, stručnjaka i radnika, među kojima i oko 30.000 seljaka — kolonista. U ogromnoj većini bili su katolici, raznih nacija: Hrvati, Nijemci, Mađari, Slovenci, Česi, Slovaci, Italijani, Poljaci, Rusi i drugi. Mali broj među njima bili su protestanti, koji prvi put ulaze u vjerski mozaik Bosne i Hercegovine, kao i skupina Jevreja Aškenaza, koji demografski pojačavaju od ranije prisutnu grupaciju španskih Jevreja (Sefardi). Kad je riječ o useljavanju, pred istraživača se postavlja interesantno pitanje ve-

zано за asimilaciju doseljenika i njihov uticaj na sredinu u koju su došli. Tu se realno otvaraju široka područja od politike i ekonomije do kulture i religije. Pri tome bi bilo značajno ispitati kakva je uloga crkve u asimilaciji katolika, pripadnika raznih nacija, u Hrvate, odnosno kakav je istorijski učinak imala identifikacija katoličanstva i hrvatstva koju politički zastupa Šadlerov krug. Čini se da je ovaj proces u gradovima gdje stranci žive izmiješani s drugim tekao znatno brže nego u odvojenim kolonijama, u kojima doseljenici gaje nacionalnu tradiciju, folklor, jezik, školu pa i crkvu sve do danas (primjer Prnjavora). Pri tome treba vidjeti razlike u procesu asimilacije slavenskih i neslavenskih naroda. Činjenica je da se većina katolika raznih nacija već u drugoj ili trećoj generaciji asimilovala u Hrvate. Na ovaj zaključak upućuje ne samo statistika, nego i prezimena brojnih porodica do danas. Sličan proces se odvijao i kod doseljenih Šiptara (Albanaca), koji se asimiluju u Muslimane (prva generacija imigranata).

Prvi svjetski rat predstavljao je najveće demografsko iskušenje za sve narode Bosne i Hercegovine. Naročito je stradao srpski narod, koji je nakon sarajevskog atentata stavljen izvan zakona, izložen genocidu i političkom nasilju širokih razmjera — hapšenja, sudski procesi, uzimanje taoca, odvođenje u logore širom Monarhije, pljačka imovine, oduzimanje »zemaljske pripadnosti« (državljanstva) za oko 5.000 porodica, uglavnom iz istočne Bosne, bježanje naroda prilikom povlačenja srpske i crnogorske vojske iz Bosne i Hercegovine i sl. Mobilizacija u vojsku pogađala je pripadnike svih naroda i ona je u Bosni i Hercegovini bila veća nekoliko puta nego u Austriji i Mađarskoj. Muslimansko stanovništvo imalo je veliki broj izbjeglica, posebno iz istočne Bosne (oko 46.000 lica), koje su se privremeno, a dijelom i trajno naselile u drugim krajevima Bosne. Još uvijek nije istraženo pitanje u kojoj je mjeri prvi svjetski rat uticao na iseljavanje iz Bosne i Hercegovine ranijih doseljenika, prije, za vrijeme rata i poslije njega? Takođe nije istražena sudbina nekoliko hiljada ratnih zarobljenika s istočnog fronta (Rusa i drugih), koji su dovedeni na radove u bosanske rudnike i šume. Takođe treba vidjeti koliko je u Bosni i Hercegovini naseljeno ruskih izbjeglica nakon oktobarske revolucije (pitanje bjelogardejaca)?

Mada još uvijek nije egzaktno utvrđen broj žrtava u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svjetskog rata, pretpostavlja se da je gubitak iznosio oko 200.000 lica ili oko 10% ukupnog stanovništva (na primjer, samo u foćanskom srezu od gladi i epidejima zaraznih bolesti (španska groznica) u zadnje dvije godine rata umiralo je 50 ljudi mjesečno ili ukupno oko 2.000).

II

Migracije u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata imale su sasvim drukčiji karakter od onih iz prethodnog perioda. Ostaje obaveza da se istraži povratak stanovništva koje je u toku rata nasilno

napuštalo svoje domove i dočekalo kraj rata izvan Bosne i Hercegovine ili u izbjeglištvu unutar nje, kao i povratak ratnih zarobljenika i sl. (na primjer, u toku gladi 1917. i 1918. iz Bosne i Hercegovine je upućeno 28.000 djece na teritoriju bivše Ugarske — Hrvatsku, Vojvodinu i Mađarsku, povratak izbjeglog stanovništva iz Srbije itd.). Novinu čini to da više nema većih vanjskih migracija — useljavanja i iseljavanja — pa, prema tome, osnovne promjene treba tražiti u unutrašnjim migracijama i procesima koji se nastavljaju iz prethodnog perioda. Mada je, poslije prvog svjetskog rata, izvjestan broj stranaca napustio Bosnu i Hercegovinu, većinom iz političkih razloga pitanje ranijih doseljenika ostaje i dalje aktuelno za nauku. Na primjer, u Sarajevu su 1910. godine doseljenici izvan granica Bosne i Hercegovine činili oko jednu trećinu ukupnog stanovništva. Zvanična statistika iz 1931. godine zabilježila je u Sarajevu 4.273 lica (5,4%) rođenih izvan granica Jugoslavije, a 2.196 imali su strano državljanstvo. Mada se ovdje radi o bosanskohercegovačkom i jugoslovenskom teritorijalnom okviru, pitanje asimilacije stranaca ostaje aktuelno. Veliki broj doseljenika 1910. godine poticao je s jugoslovenskog prostora, a 1931. uračunati su samo ljudi rođeni izvan Jugoslavije i oni sa tranim državljanstvom. U okvir ovih razmatranja spada i pitanje useljavanja Albanaca i ruskih izbjeglica koji čine interesantnu skupinu s etničkog, privrednog i kulturnog stanovišta.

Drugo pitanje značajno za naznačenu temu jeste unutrašnja kolonizacija poslije prvog svjetskog rata, kojim su bili obuhvaćeni dobrovoljci iz rata, invalidi, beskućnici i ostali sa malo zemlje. Istraživanje kolonizacije otežano je poslije 1929. godine zbog podjele Bosne i Hercegovine između četiri banovine. Kolonizaciju i ukupne unutrašnje (i vanjske) migracije, posebno odnos selo—grad, treba izučavati sa stanovišta političkih i ekonomsko-socijalnih promjena koje su nastupile stvaranjem jugoslovenske države i ukidanjem feudalnih odnosa u agraru. Postavlja se pitanje u kakvom su odnosu migracije i ukidanje kmetstva u Bosni i Hercegovini, odnosno, da li su ovdje bile iste posljedice likvidacije feudalnih odnosa na selu kao u drugim jugoslovenskim zemljama, koje su to riješile mnogo ranije? Kako se ovdje rješava problem agrarne prenaseljenosti kada industrija i gradovi malih investicionih mogućnosti ne mogu da prihvate višak agrarnog stanovništva? Ovaj problem je uvijek i svugdje, kad je postao akutan, tjerao narod na migracije, posebno vanjske, a ovdje je to izostalo? Unutrašnja kolonizacija nije ni približno rješavala ovaj problem, kao ni uzurpacije velikih površina državne i opštinske zemlje (oko 500.000 ha). Pri tome se postavlja i pitanje kakav je omjer prvobitne akumulacije kapitala u gradu i na selu i ko je nosi? Pritisak seoskog stanovništva na veće gradove bio je veliki. Na primjer, u Sarajevu je 1931. godine 55% stanovnika bilo rođeno izvan grada, a od tih 10% izvan Jugoslavije. Problem ukidanja kmetstva u Bosni i Hercegovini ima poseban značaj za ovu temu,

s obzirom na okolnosti da su ogromnu većinu kmetova činili srpski seljaci, a vlasnika kmetских selišta muslimanski zemljoposjednici. Kako su se snalazili jedni i drugi i da li su postali mobilniji? U novijoj literaturi nije dovoljno shvaćen dalekosežni progresivni značaj ukiđanja kmetstva i položaj muslimanskih zemljoposjednika nakon toga, pa se mnogo više ukazuje na neposredne ekonomske posljedice i njihovo političko nezadovoljstvo, nego na oslobađanje energije preko 100.000 kmetских i oko 10.000 zemljoposjedničkih porodica u narednim decenijama.

Gledano u cjelini, izgleda da je agrarno stanovništvo, ipak, nalazilo ekonomsko-socijalne ventile u kolonizaciji, uzurpacijama koje država prećutno prihvata i pritisku na gradove, sa svim političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim posljedicama. Interesantno je pitanje kako su unutrašnje migracije selo-grad uticale na strukturu gradova u socijalnom i nacionalnom smislu? Migracije su za vrijeme austrougarske vladavine smanjile muslimansku apsolutnu većinu u gradovima sa oko 71% 1879. na oko 51% 1910. godine. Kako se taj proces dalje odvija? Da li je bliža okolina grada davala svoj nacionalni pečat ili nešto drugo? Takođe su značajne sezonske ekonomske migracije iz pasivnih područja u razvijenija središta Bosne i Hercegovine i Jugoslavije (naročito u žitorodne krajeve).

Za izučavanje naznačene teme posebno je značajna okolnost da Bosna i Hercegovina nije imala univerzitet i da se više od šest decenija inteligencija formirala na univerzitetima u evropskim i jugoslovenskim zemljama. Ovo je posebno značajno za istraživanje istorije ideja i opštih duhovnih uticaja koji se prenose posredstvom studenata i gotovih stručnjaka. Kako se to odražavalo na politiku, ekonomiju, prosvjetu, kulturu i zdravstvo itd.?

III

Drugi svjetski rat, fašistička agresija na Jugoslaviju, njeno rasparčavanje i formiranje kvinsliških tvorevina doveli su do najvećeg uništavanja naroda, izbjeglištva i nasilnog preseljavanja u istoriji jugoslovenskih naroda, a posebno Bosne i Hercegovine, koja je poprište svih navedenih pojava. Politika genocida nad Srbima, Jevrejima i Romima, koju provode njemački okupator i ustaški režim NDH, kao i zločini četnika nad Muslimanima i Hrvatima i nekih formacija muslimanske milicije nad Srbima još uvijek nisu istraženi i naučno objašnjeni, što ostavlja tamnu sjenu na čitavoj historiografiji o NOR-u i revoluciji. Bez činjenica o tome ona ostaje nedorečena i bez prave pouke za budućnost. Taj nedostatak treba da otklone najnovija organizovana istraživanja genocida u svim našim republikama i pokrajinama, koja se odvijaju u okviru jedinstvenog jugoslovenskog projekta (Republičko-pokrajinski projekt »Logori i zatvori u Jugoslaviji 1941—1945«).

Izbjeglištvo i nasilno preseljavanje stanovništva u Bosni i Hercegovini, takođe, nisu egzatno istraženi, iako o tome postoji studija

za teritorij okupirane Jugoslavije 1941—1945, kao i neki parcijalni radovi. U Bosni i Hercegovini za vrijeme rata bilo je prisutno veoma brojno unutrašnje i vanjsko izbjeglištvo. Unutrašnje je bilo vezano pretežno za muslimansko, a vanjsko izbjeglištvo za srpsko stanovništvo. U osnovi izbjeglištva kao pojave leži genocidna politika okupatora i domaćih izdajnika usmjerena protiv pojedinih naroda ili pripadnika drugih političkih ubjedenja i ideologija. Strah od fizičkog uništenja pojedinaca i grupa bitan je motiv izbjeglištva, mada ima i drugih faktora vezanih za političko, ekonomsko i vjersko nasilje. Srpske izbjeglice bile su najbrojnije, jer im je prijetila i najveća opasnost od masovnog ubijanja i odvođenja u logore. Izvjestan broj srpskih izbjeglica prebacuje se tajno i neorganizovano u Srbiju, a manji broj iz istočne Hercegovine i jugoistočne Bosne u Crnu Goru. Ustaški režim NDH organizuje nasilno preseljavanje Srba iz Bosne i Hercegovine u Srbiju, gdje je formiran i poseban Komesarijat za izbjeglice i preseljenike. Manji dio muslimanskih izbjeglica odlazi izvan granica Bosne i Hercegovine, u pravcu Zagreba i Dubrovnika, dok su unutrašnje izbjeglice najbrojnije iz istočne Bosne, odakle se povlače ispred četničkog terora i zločina, čiji je cilj etnički čista »Velika Srbija«. S istim ciljem i u mnogo većim razmjerama provođena je genocidna politika ustaškog režima NDH prema Srbima, Jevrejima i Romima.

Politici genocida i političkog nasilja okupatora i domaćih izdajnika suprotstavljao se NOP na čelu sa KPJ. Propagirano je pružanje otpora genocidu, bratoubilačkom ratu i nasilnom preseljavanju stanovništva. Organi narodne vlasti preduzimaju sve moguće mjere za ublažavanje velike nesreće koja je zadesila sve narode na ovom tlu (nekoliko desetina hiljada). Oslobođanjem pojedinih dijelova zemlje, NOP i njegova vlast nastoje da se izbjeglice organizovano vrate svojim kućama, a bilo je pojedinačnog i neorganizovanog povratka. Sredinom 1945. godine, Ministarstvo za socijalnu politiku donijelo je odluku o formiranju sreskih i opštinskih komisija za izbjeglice. Povratak izbjeglica okončan je, uglavnom, 1945—1946. godine.

Posebno pitanje predstavlja nasilno preseljavanje Slovenaca u Bosnu i Hercegovinu, o čemu je već fragmentarno pisano, ali nije cjelovito istraženo.

Interesantnu pojavu u kretanju stanovništva, naročito u prvim godinama rata, predstavljaju zbjegovi, koji su, kao vid sklanjanja naroda ispred uništenja i nasilja, specifična pojava na jugoslovenskom prostoru, posebno u Bosni i Hercegovini 1941—1945. To su poznati zbjegovi na Kozari, u istočnoj Hercegovini i drugim krajevima. Nažalost, naša istoriografija je malo pažnje posvetila zbjegu kao vidu otpora stanovništvu nasilju i uništenju. Zbjegovi se javljaju povremeno i, pretežno, kratkotrajno. Još nije odgovoreno na pitanje u kojoj su mjeri zbjegovi bili rezervoar za regrutovanje no-

vih boraca u partizanske jedinice. Kako je u njima narod bio organizovan i koliko je zbog sudbinski zblizavao ljude?

Istraživanje migracija stanovništva u Bosni i Hercegovini za vrijeme NOR-a predstavlja osnovu na kojoj će se graditi sve buduće migracije na ovom prostoru. Veliki dio stanovništva Bosne i Hercegovine, posebno srpskog i muslimanskog, nasilno je uništen ili promijenio mjesto boravka, a mnogi su trajno napustili zavičaj i naselili se u druga mjesta unutar Bosne i Hercegovine ili izvan nje. To je izazvalo znatne demografske promjene i pomjeranja. Znatno se izmijenila nacionalna i vjerska struktura u pojedinim oblastima Bosne i Hercegovine, a dijelom to utiče i na promjene u Srbiji i Hrvatskoj. Ako se svim ovim kretanjima dodaju gubici vojnih formacija svih učesnika u događajima 1941—1945. godine, tek onda će se sagledati širina i dubina tragedije koju su izazvali fašizam, domaći ekstremni nacionalizmi i vjerske netrpeljivosti, ali i sva veličina NOP-a i KPJ, čija je programska osnova bilo bratstvo i jedinstvo u slobodnoj zemlji. Posljedice su bile višestruke: političke, ekonomske, socijalne i kulturne.

IV

Migracije u Bosni i Hercegovini poslije 1945. godine odvijaju se u novim političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim uslovima — u uslovima izgradnje socijalizma. Tekovine NOB-e i socijalističke revolucije, a posebno nacionalno i socijalno oslobođenje, oslobodile su neslućenu narodnu energiju. Velike ljudske i materijalne žrtve koje je dala Bosna i Hercegovina kao poprište najvećih bitaka u istoriji ovih naroda tražile su novi raspored snaga. Neposredno poslije oslobođenja paralelno se odvija više procesa u kretanju stanovništva. Prvo, organizovani povratak izbjeglica, drugo, kolonizacija iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu i druge krajeve Jugoslavije gdje je iseljavanjem njemačke, italijanske i dijelom mađarske nacionalne manjine stvoren prostor za naseljavanje kolonista i iz pasivnih krajeva Bosne i Hercegovine. Izvjestan broj kolonista se vraća u zavičaj, zbog neprilagodavanja novim uslovima života. Takođe se odvija proces kolonizacije unutar Bosne i Hercegovine, posebno iz srednje Bosne i cijele Hercegovine u sjeverne dijelove Bosne. Na osnovu međudržavnog ugovora između Poljske i DFJ, obavljena je i dekolonizacija Poljaka iz Penjavora, Prijedora i Dervente, kojom je bilo obuhvaćeno 12.000 ljudi, a na njihovo mjesto naseljeni su domaći kolonisti. Treće, potrebe obnove i izgradnje porušene zemlje otvorile su do tada najveće migracije radne snage sa sela u gradove, odnosno iz poljoprivrede u druge privredne grane. Četvrto, Bosna i Hercegovina nema dovoljno kadra da obnavlja postojeću i gradi novu industriju, pa to od početka zahtijeva dobavljanje stručnjaka iz drugih jugoslovenskih industrijskih centara i dobrovoljno zadržavanje bivših ratnih zarobljenika. Ovaj vid useljavanja u Bosnu i Hercegovinu postaje aktuelan nakon 1948. godine, kada se centar vojne industrije prenješta na ovaj prostor. Izgradnja ove i druge industrije u Bosni i Hercegovini privukla je veliki broj

kvalifikovanih radnika i stručnjaka koji oko novih fabrika i pojedinih gradova stvaraju čitava nova naselja (kolonije), mijenjajući u njima bitno i svestrano ranije odnose — nacionalne, socijalne i kulturne. U nacionalni i socijalni mozaik ovih gradova ulaze gotovo svi narodi i narodnosti Jugoslavije, stvarajući u njima kvalitetno novi tip jugoslovenskog socijalističkog zajedništva.

Podizanje industrije i stvaranje modernih gradova postavljali su sve veće zahtjeve pred selo i agrarno stanovništvo, pri čemu nisu izostali ekonomski i politički pritisci (otkup poljoprivrednih viškova, neprimjerena kolektivizacija i slično). To, kao i tradicionalna želja jednog dijela seljaka (uglavnom seoske omladine) za boljim i interesantnijim životom u gradu, izazvalo je masovne migracije agrarnog stanovništva u gradove. Ovdje su se na nov način osjetile sve posljedice industrijske revolucije, koje u nauci nisu dovoljno izučene. (Poznate su posljedice industrijske revolucije u klasičnim zemljama kapitalizma i u kapitalizmu uopšte, dok industrijska revolucija u jednoj agrarnoj zemlji, koja svoj politički i ekonomski sistem gradi na tekovinama revolucije i originalnim rješenjima, samoupravljanju i ideji o odlučujućoj ulozi radničke klase, nije dovoljno izučena i nisu podvučene razlike s drugim primjerima industrijske revolucije: sovjetski, kineski, kubanski, u afričkim zemljama i sl.). Koliko se u bosanskohercegovačkom primjeru industrijalizacija i gradovi razvijaju na račun sela i poljoprivrede (odliv najsposobnije radne snage iz poljoprivrede, disparitet cijena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, nedovoljna ulaganja u primjenu novih agrotehničkih mjera u poljoprivredi, što bi joj nadoknadilo zaostajanje za drugim privrednim granama, posebno industrijom itd.)? Bilo bi interesantno istražiti koji su sve faktori uticali na ove migracije, osim već poznatih i na prvi pogled vidljivih. Na primjer, koliko je učešće i saradnja sa NOP-om uticala na migracije općenito i relaciju selo-grad, posebno, ili uticaj masovnog obrazovanja djece i omladine, razlike u kvalitetu života na selu i u gradu: elektrifikacija, izgradnja puteva, vodovoda, otvaranje škola i ambulanti na selu i sl. Koliko su agrarna reforma i zemljišni maksimum privatnog posjeda uticali na ukupni razvoj sela i poljoprivrede? U modernoj istoriji stvorena su dva tipa poljoprivrednog proizvođača — farmerski i kolhozni — s tim što se kod nas stvara treći tip, gdje je oko četiri petine obradivih površina u rukama privatnih poljoprivrednika koje bi sistemom komasacija i kooperacija trebalo uključiti u područstvljenu proizvodnju. U tom smislu, posebno bi trebalo istražiti u kakvom odnosu stoje privatni posjedi i društveno organizovana i usmjerena proizvodnja.

Drugi kompleks pitanja vezan za savremene migracije u Bosni i Hercegovini prisutan je u aktuelnijoj formi zadnje dvije decenije. Ukupna demokratizacija jugoslovenskog društva i otvaranje Jugoslavije prema svijetu, kao i izvjesne teškoće u unutrašnjem ekonomskom razvoju, široko su otvorili vrata za ekonomsku emigraciju iz Bosne i Hercegovine u industrijski razvijene zemlje zapadne i srednje Evrope. Ovom emigracijom zahvaćeni su svi narodi i narodnosti u Jugoslaviji

i ona sa stanovišta budućeg razvoja jugoslovenskih nacija i narodnosti predstavlja prvorazredan naučni problem. Naučna istraživanja (interdisciplinarna) znatno kasne iza aktuelnosti ovog problema za budući razvoj jugoslovenskog društva. Aspekti izučavanja mogu biti veoma različiti, ali moraju biti organizovani u krugu jugoslovenskih naučnih institucija, a ne samo pojedinih republičkih ili nacionalnih centara. Za ovu temu interesantna su pitanja: kako su pojedine jugoslovenske nacije i narodnosti zastupljeni u vanjskim migracijama, kakva im je socijalna struktura, da li trajno ili privremeno napuštaju domovinu, kakvi su im motivi emigracije (ekonomski, politički ili neki drugi), koji su im pravci kretanja — razvijene industrijske evropske zemlje ili preokookeanske (Sjeverna Amerika, Australija i sl.)? Da li ove migracije iz domovine različito utiču na demografska kretanja pojedinih nacija u Jugoslaviji i koliko utiču na stvaranje kompleksa »male nacije« i kompleksa »nacionalne ugroženosti«? Kakva je veza iseljenika, trajnih i privremenih, sa domovinom i kakav je kvalitet tih odnosa? Posebno su interesantni procesi asimilacije u zemlji useljenja; putem odgojnih i obrazovnih institucija, političkog, ekonomskog i drugog pritiska. S kakvim je sve pitanjima vezan povratak emigranata u domovinu i kakva su dosadašnja iskustva zasnovana na realnim činjenicama? Bosna i Hercegovina je dio jugoslovenskog prostora, pa se postavlja pitanje da li je u njoj prisutna neka specifičnost u pogledu vanjskih migracija?

Za savremene migracije u Bosni i Hercegovini izuzetno su značajne migracije koje se odvijaju unutar jugoslovenskog prostora, pošto one, u protekloj deceniji, najviše opterećuju jugoslovensku javnost, jer se njima operiše u pojavama svih jugoslovenskih nacionalizama. Iz te činjenice izvire obaveza nauke da ih proučava egzaktno i interdisciplinarno i objašnjava objektivno, datim društveno-istorijskim uslovima. Čime je uslovljena tendencija stvaranja »etničkih čistih« republika i pokrajina ili njegovih dijelova, kada je čitav poslijeratni razvoj jugoslovenskog društva tražio integraciju na bazi zajedničkih interesa radničke klase i svih naroda i narodnosti? Kako su se u postojećem političkom sistemu mogli razviti egoizmi nacija (nacionalizmi), kada je čitav jugoslovenski prostor nacionalno izmiješan, a ustavno garantovana nacionalna ravnopravnost? Nacionalno pitanje je riješeno, a međunacionalni odnosi dovode do mnogih protivrječnosti.

Iljas Hadžibegović

RECENT MIGRATIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE NATIONAL RELATIONSHIPS

(An outline for research work)

Summary

For the study of the contemporary ethnic and national relationships in Bosnia and Herzegovina, it is particularly significant to investigate the migratory processes and demographic changes which

have taken place in the land since 1878, having in view emigration, war casualties and losses, colonizations etc. Although motivated mainly by economic and political factors, just like in other Yugoslav countries, the migratory and demographic developments on the territory of Bosnia and Herzegovina in the course of the last hundred years are marked by a number of specific features, the most significant of which are the confessional and national heterogeneity of the Bosnian-Herzegovinian population and the economic-political and socio-historical particularities, like, e.g. the fact that the feudal system in the agriculture endured here as long as 1918. By no means, did the economic-political factors in all the stages of the studied period equally reflect themselves in the migratory and the demographic changes within each national and confessional community, to which, in various stages, different ways of production were typical, so also the ideological foundations of the socio-political organization conditioned by the way of production. Due to this fact, historical studies of these problems must always bear in mind the fact that these matters are complex problems so that one can always count with a host of exact historical indicators which influenced the shaping of the ethnic structure in Bosnia and Herzegovina, taking into consideration that maximum care should be taken when interpreting the clearly visible interdependence of economic-political and migratory-demographic changes.